

Milyen jelkép van a város homlokán?*

A csókok, a hazugságok és a szabadság

A Megszállási–Megszabadulási és Ki tudja még milyen emlékmű

A hányatott sorsú, az uralom változásával kaméleonként változó és változni kész gellérthegyí Felszabadulási emlékmű/Szabadság-emlékmű/Szabadság-szobor¹ jelentései és az alkotmányos értékek viszonyának végiggondolására teszek kísérletet. Az írást a Stádium 28 kör² 2024. szeptember 24-i konferenciája – ahol az itt részletezett problémáról szoltam – is ihlette.

Az államok, nem különben az emberek, mondanak, írnak, tesznek nem igazolható állításokat, gesztusokat, és hazugságokkal indokolnak cselekedeteket. Fontos észrevennünk, hogy sem a bibliai, sem a kanti, de a modern alkotmányos felfogást tekintve sem minden valótlan állítás tekinthető alkotmányos értékeket sértő hazugságnak. Az olyan hazugságokat, amelyek személyeket, társadalmi/alkotmányos értékeket egzisztenciális szinten sértenek, alkotmányos megfontolások alapján is el kell utasítani. A Szabadság-szobor talapzatára helyezendő kereszt, nézetem szerint ilyen sérelem.

Trockij erős, szemléletes meghatározása szerint a monumentális szovjet emlékműszobrászatnak az volt az értelme, hogy *vizuális barázdát hasítson az emberek emlékezetébe*.³ Arra gondolt, hogy a sok millió oroszthoni analfabéta elérését és egyúttal a társadalom egészére hatékony indoktrináció esélyét növelő, hatalmat hirdető, félelmet keltő objektumokra a forradalmi országban szükség van. Ami aztán hosszú távon bele is égett a nem túl művelt szovjet elit gondolkodásába. Úgy tűnt, be is vált. Azután a birodalom kiterjedésével változott az eredeti cél, azaz a – ki az úr a házban! – birodalmi erőfitogtatássá lett. A szovjet himnusz „(a) Nagy Oroszország kovácsolta frigy... Sok nép így akarta s megalkotta így!”⁴ és a fenyegető emlékművek egymást illusztrálták. Az összes nép nagyon akarhatta, mert a Kaukázustól Közép-Ázsiáig, onnan

* Így szól Reményi Gyenes István a *Szabadság emlékmű* szovjet harcost ábrázoló mellékalakjáról írt poemája: „Neve: Vaszilij. Mindössze csak ennyi. / Nem futott, se díj, se rang után. / Katona volt és ember akart lenni / És jelkép lett egy város homlokán”.

¹ Jellemző, hogy a megnevezése is gondot okoz: eredetileg Felszabadulási emlékmű, mai értelemben Szabadság-emlékmű, a páлмаágot tartó nőalak Szabadság-szobor. Ha ráteszik a hatalmas keresztet, megint új elnevezésre lesz szükség.

² A Stádium 28 Kör kerekasztal-beszélgetés résztvevőjével, Gábor Györggyel teniszmeccseink szünetében is eszmét cseréltem ennek az írásnak a tervezésekor, ötleteit köszönöm. A kör az MTA köztestületi tagjaiból alakult társadalmi fórum, melyet azzal a szándékkal hozott létre az MTA tudósainak egy csoportja, hogy minél nagyobb nyilvánosságot kapjanak a hazai társadalmi viszonyokkal kapcsolatos tudományos igényű vizsgálatok eredményei és a torzulások lehetséges orvoslására születő javaslatok.

³ Idézi Mélyi József: Az íjász legendája, Artmagazin, 116. lapszám, 60–65. oldal, https://www.artmagazin.hu/articles/archivum/az_ijasz_legendaja

⁴ Szovjet himnusz, 1977-es szöveg, de már az 1944-esben is hasonlóan szerepel: „A nagy Oroszország nagy műve e frigy. / Hogy éljen a Szovjet hatalma, egysége.”

Kelet- és Közép-Európáig, Szófiától Berlinig minden hódoltatott fővárosban hatalmas szovjet monumentumokat emeltettek. Nem melleleg – láttam is erről szóló megrázó kiállítást – a bolsevik, a náci és a fasiszta óriás-képzőművészet tematikában és stílusban egymással a lehető legközelebbi rokonságot mutatják. Mindegyik diktatúra, egyszerű ez, mint a faék, nagyjából ugyanazt találta fel.

Ebbe a sorba, fontos helyi színekkel (!), pontosan illeszkedik a Felszabadulási emlékművünk, amelynek előtörténetéről két virulens hazai történet van forgalomban. Az egyik szó szerinti értelemben hamis, a másik ebben az értelemben is igaz. Bármennyire tartja magát a legenda, bizonyosan nem a repülőtisztként a fronton meghalt Horthy István-emlékmű átfogalmazása a Felszabadulási emlékmű pálmaágas főalakja. Ezt az alkotó, persze ez nem lenne perdöntő, jó okkal cáfolta, „(a)ki a két alkotásra rápillant, nyomban láthatja, hogy a legtávolabbi szál sem fűzi őket egymáshoz,”⁵ de a művészettörténeti, kritikusi szakma is nagyon hasonlóan látja a dolgot. Ha a műazonosság téves is, de az alkotóazonosság történelmileg annál beszédesebb. Kisfaludi Strobl Zsigmond alaptípusa a kurzussemlleges kurzusművésznek, aki, ha a korabeli köztéri alkotásokra tekintünk, a tehetségesek egyike. Ő nem csak jó szobrász volt, de, ösztönösen vagy tudatosan, egyetemes utalásokkal emelte el művét a politikai üzenet nyers kontextusából. Ha én szívesen meg is tenném, talán nem kell pálcát törni felette. Ebben a műnemben, nálunk biztosan, noha az eredmény a megrendelő miatt is gyakran több mint kérdéses (ilyen a Sztálinért rajongó márványba faragott híresen rossz kiscsaládja), néhány ugyancsak jó, hasonló szerepet vállaló alkotóra gondolhatunk Pátzaytól egészen Varga Imréig, de persze mögöttük ott vannak a tehetségben hátrább álló Mikusok és Marton Lászlók is. A hatalmi igények kiszolgálása, ha nekem nincs is ínyemre, úgy tűnik, itt bocsánatos vétség. (A mélynövésű „modellről” alapzatával számítva végül tizennyolc méteresre nőtt Sztálin-szobor pályázatára nem kevesebb mint huszonöt szobrászt kértek fel, ám közülük csak egynek, a kiváló Medgyessy Ferencnek volt mersze nem benyújtani pályaművet.)

14

A döntnök és döntései

Bizonyosnak tűnik, hogy tényleg Vorosilov marsall, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet elnöke volt a kezdeményezője és döntéshozója a Felszabadulási emlékmű, alkotója kijelölésének, létrehozásának. A marsall egyszer a pesti romokat kerületgetve áthajtott a Városligeten, és amint meglátta, azonnal meg is győzte őt Kisfaludi Strobl Zsigmond *Íjászt* című szobra (a hatásos *Íjászt* Kisfaludi Strobl 1918–19-ben bronzból alkotta), ezzel meg is találta a Felszabadulási emlékmű legalkalmasabb alkotóját és anyagát. Majd később a helyét is. A kezdeményező személyét alátámasztja, hogy a szobrász *Emberek és szobrok* című önéletrajzi könyvében elmeséli, hogy az emlékmű megalkotására egy a Fészekben elköltött, Alekszandr Geraszimov és Borisz Jofán festő, illetve építész művész – Sztálin kedvencei – tiszteletére adott vacsorán maga Vorosilov kérte volna fel. Az időpontok miatt a történet bizonyára pontatlan,

⁵ Kisfaludi Strobl Zsigmond: *Emberek és szobrok*, 1969.

de a felkérő személye alighanem valós „(a) hadvezetésből néhány évvel korábban megbukott marsall az 1945-ös évben nemcsak a budapesti emlékműállítások kulcsszereplője volt, de elsősorban a szovjet hadsereghez tartozó művészeti intézmény, a Grekov Stúdió révén – amelynek alapítója és patrónusa volt – formális vagy informális befolyása más kelet-közép-európai országokra is kiterjedt; nagyobb megbízásokhoz a háború végén, illetve az elkövetkező néhány évben elsősorban »Vorosilov emberei« jutottak. A Budapesten az elsősorban a meghívott szovjet szakértők javaslatai nyomán központi helyszínre került és monumentális méretűre nagyított Felszabadulási emlékmű e fordulat lenyomata, alkotója, Kisfaludi Strobl Zsigmond pedig – mint a Horthy István-emlékmű tervezője – az átfordíthatóság megtestesítője lett.”⁶ Póto János történész is egyértelműen igaznak tartja a Vorosilov változatot. „Ráadásul Kisfaludit már a kezdet kezdetén megerősítette, hogy Vorosilov marsall meglátta a Városligetben az *Íjász* című szobrát, és beleszeretett. Kisfaludit azonnal megkínálták egy szovjet emlékművel...”⁷ Vorosilov a birodalom nyugati perifériájára olyan megszállási emlékművet képzelhetett el, amely, a főalakon némi art deco beütést és a pálmaágas egyetemes motívumot is elfogadva, a vastag szovjet harcos fölé magasodó nőalakkal a helyi nyugatosabb ízlésnek is megfelelt. Az emlékművet 1947. április 4-én avatták fel. A központi nőalak modelljét Thuránszky Tihamérné Gaál Erzsébet egészségügyi asszisztentst a mester 1945 októberében – a kisasszony a szobrászt először persze szatírnak vélte – egy villamosmegállóban szólította le, és kérte fel a feladatra. A szovjetek kérésére a tizennégy méter magas pálmaágas lányt, őt vigyázó hatméteres tenyeres-talpas-géppisztolyos szovjet katona, a sárkányölő – ez viszont valóban az előző kurzusból származó önlágium, ugyanis az 1926-ban készített nyíregyházi Kisfaludi Strobl-huszáremlékmű másolata – és a fáklyavívő szobrai egészítették ki. A szovjet bronzharcost 1956-ban a forradalmárok gyorsan ledöntötték, Kádárék pedig rövidesen visszarakták a helyére – ma pedig, szerencsére nem semmisítették meg. A forradalmárok a megszállási emlékműként azonosított Szabadság-szobrot, ha Marián István alezredes a Műegyetem nemzetőr parancsnoka nem beszéli erről le őket, szándékuk szerint szintén ledöntötték volna.

Az emlékmű színeváltozásai, Szentjóby, a szabadság lelke – a magasabb igazság, Ungváryk és a megszabadulás

Népmesei (és köztéri) fordulat, hogy a hazug néha megigazul. Az, hogy a Felszabadulási emlékmű neve és jelentése eleve hazug volt, aligha kétséges. De ha a mi tájunkon emberöltőn belül, olykor többször, világok változnak, ha a kérdéses mű nem magát a zsarnokot, hanem, jelentsen ez bármit, az *eszményt* mutatja, az emlékműnek, szobornak is lehetnek jelentésváltozatai, áteshet jelentésvesztésen, lehet többjelentésű, az eltelt idő, ha szakmailag nem volt eleve pocsék, javíthat esztétikai minőségén, emlékezve a múltra, válhat megörzendő értéké. A magam részéről például mély fájdalmat éreznék, ha a bu-

⁶ Mélyi József, uo.

⁷ <https://magyarnarancs.hu/lokal/kozteri-szobrok-poto-janos-tortenesz-85690>

dapesti ég aljáról eltűnne a páлмаágas nőalak. Minél hosszabb ideje, és meszszebből nézem, annál szebb.

Ungváry Krisztián történész mutatott rá, szerintem helyesen, a régi-új hazugság burkát leemelve és író édesapja nyelvi leleményét, a „*megszabadulást*” alkalmazva, az elfogadható igazabb jelentésre.⁸ Ungváry Rudolf szóleleményét, ami az 1945-ös szovjet megszállás kettős természetét, az erőszakos megszálláson túli, a náci uralomtól mentesítő vonását ismeri el, annak idején Esterházy Péter szép mondatával így ünnepelte: „A megszabadulás szóra Ungváry Rudolf talált rá, író nagyobbát ennél nem tehet, hogy talál az országának egy szót.”⁹

Ám a legizgalmasabb átértelmezés St. Auby Tamás (Szentjóby Tamás) nevéhez fűződik, aki 1992. június végén a szovjet csapatok kivonulására emlékezve alkotta a „Szabadság Lelkének Szobra Projektet”. A public art jegyében hatalmas festett szemekkel fehér ejtőernyőselyem lepelbe burkolta a szobrot. Később így vallott a projektről: „Amikor változtatásra van szükség, két hibát kell elkerülni. Az egyik a túlzott sietség és könnyörtelenség, ami pusztuláshoz vezet (a szobor lebontása), a másik a túlzott tétovázás és konzervativizmus, ami szintén veszélyes (a szobor jelenlegi állapotában való megtartása). Annak, amit az emlékművel kapcsolatban teszünk, meg kell felelnie egy magasabb igazságnak, és nem szabad egy önkényes és kicsinyes motívumból fakadnia. Véleményünk az, hogy a szobrot nem kell lebontani, és nem kell megtartani, vagy ami ugyanaz: el kell tüntetni és ugyanakkor meg kell tartani.”¹⁰

16

Csonkolások, toldások

A szoborkompozíció értelme más úton-módon is átíródott. Eltávolították az ötágú csillagot, a szovjet harcos súlyos szobra útra kélt. A bronzkatona ma a budatétényi Memento Parkban látogatható. Ez is jó. Az ott elesett katonák nevét (ezt talán nem kellett volna), az emlékmű domborműveit és a szovjet hadsereg dicsőségét hirdető latin betűs magyar és cirill betűs orosz feliratot 1993-ban indokoltan levésték, a felépítménynek új felirattal új értelmet óhajtottak adni: „*Mindazok emlékére, akik életüket áldozták Magyarország függetlenségéért, szabadságáért és boldogulásáért*”.

A keresztény kurzus és a nemzeti romantika a sztálinizmus faragta kőre, bronzra vagy a helyére lép

Makovecz Imre már nem akarta újrahaznosítani a Felszabadulási/Szabadság-emlékművet. Az *Index*nek nyilatkozva 2008-ban úgy vélte, hogy „(a)mi most a Gellért-hegy tetején van, ocsmány”. Ő nemzeti panteont tervezett a helyére, ami Árpádtól máig állítana emléket az összes jelentős magyar sze-

⁸ https://www.youtube.com/watch?v=jN_3Fqm7TFs

⁹ Esterházy Péter: Európai egyszeregy, Népszabadság, 1995. febr. 11.

¹⁰ Boros Géza: Három radikális köztéri projekt, *Beszélő*, 2004. július–augusztus, [augihttp://beszelo.c3.hu/cikkek/harom-radikalis-kozter-i-projekt](http://beszelo.c3.hu/cikkek/harom-radikalis-kozter-i-projekt), <https://qubit.hu/2024/08/16/muveszetnek-tekintik-hogy-elbagatellizaljak-es-megadoztassak-nyolcvan-eves-a-magyar-neoavantgard-meghatározó-alkotoja>

mélyiségnek. A panteon látványtervét, amely, ha elkészülne, a Gellért-hegy látványát nagyrészt eluralná, meg is rajzolta.¹¹

A legújabb keresztapplikációs ötlet közvetlen előzményének tekinthető, hogy egy katolikus alapítvány Schmitt Pál köztársasági elnök szíves közbenjárását kérve már 2011-ben Nagyboldogasszonyt álmodott az eltörrendő Szabadság-emlékmű helyére.¹²

Mások más ösvényeken indultak el. A jelen állás szerint már nem kizárt, hogy az Orbán-rendszerben a Szabadság-szobor talapzatán még egy kőből faragott kereszt is kinőhet.¹³

A kereszt az oszmán vad népe elleni magyar-európai-török háborúban szabadságjelpép is volt. Mára sem az ország egységének, sem pedig szabadságának nem jele, az évszázadok múltán más, ha tetszik, korlátozottabb értelmet hordoz. Ma a szabadság jeleit a szív segédigéi, versek és filozófiai traktátusok hordozzák, továbbá a közösség által érthető festett és faragott allegóriákban, valamint a tragikus szabadságküzdelmek történelmi alakjaiban ismerjük fel.

A Várkapitányság kijelentőmódban beszél „Arra a talapzatra, amelyet a sztálinista Borisz Jofan tervezett, és ahol korábban a szovjet katona szobra állt, egy keresztet állítunk.”¹⁴

Amíg a *Demokrata* főszerkesztőjének furcsa indokkal nem tetszik – a milói Vénusz jut valamiért az eszébe, és hogy azon sincsen kereszt (?) –, a kereszténydemokrata frakció vezetője viszont helyesli az ötletet, Hofher József jezsuita szerzetes pedig ezzel szemben arra hívta fel a figyelmet, hogy a szobor a kereszt nélkül is a szabadság szimbóluma. A Kisfaludi Strobl-örökösök ellenzik a keresztállítást. A főpolgármester bejelentése jogi értelemben eldönthetné a vitát, mert a szoboregyüttes része a főváros vagyonnyilvántartásának. Bejelentését történelmi tény is erősíti: a Felszabadulási emlékmű átadásán egykor Kővágó József, Budapest polgármestere a város nevében ünnepélyesen vette át az emlékművet.¹⁵

Az ateista vagy iszlamista hevületű kereszt döntés elvetendő, viszont a keresztállítást, -bevésést, -rátétel indokolhatósága a magán- és csoportterekben magánügy, illetve autonóm közösségi döntés; köztéren pedig olyan közügy, amely hiteles történelmi indok nélkül értelmezhetetlen, ezért helytelen.

Nemcsak Gellért püspök 1904-ben felállított, kezében keresztet tartó szobra mozdíthatatlan az ép ész és erkölcs ítélete szerint, hanem Apor Vilmos püspök rendszerváltás utáni (Buda, 1991, Gyula, 1998), de például Jerzy Popiełuszko szobrai és emlékhelyei is ilyenek. Az 1984-ben a lengyel pártállami titkosrendőrség által 37 évesen meggyilkolt Jerzy Popiełuszko a lengyel és a közép-

¹¹ Makovecz a Jóisten szórakoztatására tervez új Gellért-hegyet, <https://index.hu/kultura/klassz/mako0407/>

¹² https://hvg.hu/itthon/20110307_szabadsag_szobor_katolikus_alapitvany

¹³ <https://24.hu/kultura/2024/10/01/ismeretlen-budapest-szabadsag-szobor-gellerthegy-citadella-kereszt-torveny-jogszabaly-javaslat-orokos-kisfaludi-strobl-zsigmond/>, <https://magyarnarancs.hu/narancsblog/kereszt-a-szabadsag-szoborra-az-onmagaert-valo-szabadsagnak-nalunk-nem-jar-emlekmu-270278>

¹⁴ Uo. <https://24.hu/kultura/2024/10/01/ismeretlen-budapest-szabadsag-szobor-gellerthegy-citadella-kereszt-torveny-jogszabaly-javaslat-orokos-kisfaludi-strobl-zsigmond/>

¹⁵ <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6375>

európai szabadság hőse, vértanúja és katolikus pap volt. E műveket melyek Zugligeten, Csepelen, Kaszásdűlőn található, hol keresztrel, hol pedig anélkül alkották. Tartalmi kifogás alá egyik keresztrel alkotott műalkotás sem eshet. Ha annak alapján nézzük Popieluszko magyarországi és lengyelországi szobrait, emlékműveit, hogy látunk-e azokon (hagyományos) keresztet, a kép vegyes. Megállapíthatjuk, hogy noha a kereszt hiteles motívumuk, ezeknek egyáltalán nem kötelező attribútuma, és feltűnhet metaforikus megjelenítésben is (Torun)¹⁶ kortárs emlékművön.

Az elveszett büszkeség I. Jánostól az Utolsó? Jánosig... és tovább

Bármennyire furcsának tűnik, a rémmesei elemekben eddig is gazdag Felszabadulási/Szabadság-emlékmű-történet legújabb fejezetéről, az alapzatára illesztendő dekoratív keresztrel két olyan egymástól minden értelemben távoli történelmi személyiség juthat eszünkbe, mint a szélkakas I. János királyunk és az eddig Utolsó Történelmi János, aki meg Kádár. Elmondom, miért gondoltam ezt így.

Érdemes visszamennünk jó messze, egészen a 16. századig. A magyar történelem utolsó ötszáz éve megaláztatások sora, olyan hosszú vazalluslét, amelyet néhány drámai kísérlet után a legjobb történelmi eséllyel a jogállami forradalom zárhatott volna le.

Próbáljuk elfelejteni a magyar történet egyik leghitványabb, elhalványult, a felejtés ködébe merült drámai pillanatát, amikor csak három évvel oszmán vad népe mohácsi győzelme után az akkor Bécs ellen vonuló török vezér előtt, 1529. augusztus 18-án a vert hadunk csonthalmi fölé emelt – a hant alatt fekvő testek egészen még nem is oszlottak el – díszes szultáni sátorban a magyar király (Szapolyai János) hűbéri esküt téve és Nagy Szulejmán keze fölé hajolva, arra kézcsókot lehelt. *„Az uralkodó öfelsége [Szulejmán] tiszteletből felkelvén trónjáról, három lépésnyire [Szapolyai] elé ment. Amint a kezét megcsókolta, leült egy székre; Ibrahim pasa is leült, míg Ajasz és Kaszim pasák állva maradtak. Amint kiment, négy kaftánnal és három, egészen aranyos szerszámú lóval ajándékoztattott meg. Ezért [Szapolyai] ismét bement, és kezét csókolt.”*¹⁷ *„S ah, szabadság nem virul / A holtnak véréből, / Kínzó rabság könnye hull”*.¹⁸

(Akadtak aztán példák a vazallusságból kitörésre részsikereket hozó nagy személyes és közösségi teljesítményekre, Báthory, aki a jövőre csalóka reményt adó kelet-közép-európai birodalmat épített, Bethlen erős Erdélye, Rákóczi, az 1848–49-es függetlenségi küzdelem, Deák sikeres alkuja, 1956 szabadságharca, majd 1989–90 jogállami forradalma.)

Ha az angol történelemnek lett volna hasonló pillanata, könnyen elképzelhető, Shakespeare mire jutott volna egy ilyen drámai tárggyal. Csak elképzelni tudjuk, hogy a legizgalmasabb szavak költője, a legtragikusabb poétikai képeket ontó és a nemzethalállal viaskodó Vörösmarty, középpontjában ezzel a jelenettel, milyen drámát írhatott volna. De persze nem véletlenül, elkerülte

¹⁶ <https://www.alamy.com/monument-to-priest-jerzy-popieluszko-in-torun-poland-image356420310.html>

¹⁷ Részlet Szulejmán naplójából Szapolyai hódoltatásáról.

¹⁸ Kölcsey Ferenc: Himnusz, 1823.

a téma, amely, ha megéri, a reményvesztett öregségére már látványosan világirodalmi rangra jutó Petőfit is meghlethette volna. Aztán Füst Milán és a mindentudó Kosztolányi ugyancsak megkölhette volna. A jelenben Spirónak és Parti Nagynak már, gondolom, túl távoli és késői.

Pedig nincs is olyan távol. A viszolygást keltő férficsókokkal keretezett ötszáz év segíthet megérteni a NER állama által megkeresztelendő szovjet emlékmű történelmi hátterét.

A két csók közé szorult fél évezredre az ország, melyet az utolsó csók: Kádáré zárta le. Ő eleinte Hruscsov barátságos ölelgetését állta – vagy ki tudja, még talán élvezte is –, majd, noha biztosan irtózott ettől, 1965–79 között nagyjából tizenöt évig szenvedte el Brezsnyev szájcsókjait.¹⁹ Az Első és az Utolsó csókos János mintegy keretbe foglalják a majdnem ötszáz év keserves történetét. A csókok korának terméke a Felszabadulási emlékmű légiés alakja, melyet (akit) azért is meg kell őriznünk, hogy tudjuk, kik vagyunk, és azért is, hogy a talán eljövendő szabadságban élő utódok tudják, honnan jöttek. (Ennek a szövegnek nem tárgya, hogy a mostani fejedelem, aki, a megszokás nagy úr, történelmi kényszerek nélkül taktikázta magát, országát a vazallusi szerepbe, Putyin, Lavrov, Hszi Csin-ping csókosaként, sőt egyetlen finnugorként a Türk Tanácsban is alakítva szerepét.)

Vakfoltok és lukak az emlékezeten, a közösségi tudat torzulása, a hazugság mint alkotmányos probléma

József Attila így mondja: „Te jól tudod, a költő sose lódít: / az igazat mond, ne csak a valódit”. Aranyról, sokszor hallottam, olvastam is, hogy nagy költő ugyan, de sajnos költői mondanivalója nincsen. Ha ez igaz lenne, rosszul olvastam a *Bolond Istókot*, a *walesi bárdokat*, a *Kozmopolita költészetet*, és amit most idézek, a *Vojtina ars poétikáját!* „De meg, mit érne gyöngéd szó nekik, / Midőn a hont ordítva szeretik?... »Költő hazudj, de rajt' ne fogjanak«... De költőnek, bár lénye isteni, / Nemcsak szabad: – szükség fillenteni /... Itt a különbség: hogy e látszatot / *Igaz* nélkül meg nem csinálhatod. / Csakhogy nem ami *rész szerint* igaz, / – *Olyan* kell, mi *egészben* s *mindig* az.”

Akik rendszeresen bajlódnak alkotmányos problémákkal, tudják, hogy az alkotmányos kategorikus imperatívuszok viszonylag szűk körén túl gyakran találkozunk összetett esetekkel. A problémák csomóit ajánlatosabb bogozni, mint pengével metszeni. Az igazmondás kötelezettsége is ide sorolható.

A tízparancsolat fontos mű, a Mindenható, illetve Mózes jó törvényhozóként pontosan fogalmaztak, arra is tekintettel, hogy a korban a hamis tanúzásnak végzetes következményei voltak. A héber Biblia 9. parancsolata nem minden valótlan állítást tilt, tökéletes igazmondásban ugyanis nem lehet egy életet leélni, a parancsolat az ember számára betartható parancsot közvetít:²⁰ „*Ne tégy felebarátod ellen hazug tanúbizonyságot!*”²¹ Ugyanezt az *igazságot* vissz-

¹⁹ <https://24.hu/tudomany/2020/09/30/kadar-brezsnyev-csok-kommunista/>

²⁰ A Stádium 28 Körnek a Szabadság-emlékműre helyezendő keresztéről szóló 2024. szeptember 24-én tartott vitában Gábor György filozófus hívta fel figyelmünket a tízparancsolat IX. parancsának pontos jelentésére.

²¹ A héber szöveg: *Ló-taane v réachá éd `sáqer!*

hangozza a Példabeszédek könyve is: „Az igazat adja tovább, aki megmondja, mi hogy volt, a hamis tanú meg csak a hamisságot.”²²

A kálvinista Heidelbergi Káté IX. parancsolata ugyancsak pontosan adja ugyanezt vissza: „*Ne tégy felebarátod ellen hamis tanúságot!*” Mai nyelvhasználatot követve így is mondják: „Ne tanúskodj hamisan felebarátod ellen!”

A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia oldalán is olvasható (a katolikus változatban VIII. parancsolat) szövege az eredeti intenciót – nem csupán az „és” miatt túlságosan kiterjesztő értelme miatt – némileg pontatlanul tartalmazza: „*Ne hazudj, és mások becsületében kárt ne tégy!*”²³

Kantot pontatlanul a valótlan kijelentések ádáz ellenfelének tekintik.²⁴ Valójában az ő fogalomhasználata is segít a probléma értelmezésében. Szerinte éppenséggel nem minden valótlan állítás hazugság. Hanem az emberi kötelességet sértő hamis állítás hazugság, amely elutasítandó, mert ellentétes az önmagunk által vállalt kötelességgel; ez egybe is eshet valamely jogi kötelességgel.²⁵ (Vitatott, hogy Kant szerint minden jogi kötelezettség morális természetű-e.) Kant *valótlan állítás és valótlan állítás között* olyan különbséget tesz, amely a tízparancsolat eredeti, szűkebb értelmezésével közeli: „Jogi értelemben (im rechtlichen Sinne) csak azt a nem-igazságot szabad hazugságnak nevezni, amelyik közvetlenül megrövidíti a másik ember jogát; például ha hamisan azt állítjuk, hogy szerződést kötöttünk valakivel, mert így akarjuk megszerezni azt, ami az övé”.²⁶ Azt a hamis kijelentést viszont, amely másokat „nem rövidíti meg sajátjukban”, ne nevezzük hazugságnak!

20

Benjamin Constant Kantot bírálva említ egy fontos és önmagában kiváló példát arra, hogy a valótlan állítások erkölcsileg lehetnek mélyen megalapozottak. Ha valótlant állítani nem szabad, akkor „...*büntett volna hazudni egy gyilkosnak, aki megkérdezné, hogy a barátunk, akit üldöz, nem a házukba menekült-e.*”²⁷

Mit nem gondolt a haza bölcse a hazugságról

Hosszú ideje foglalkoztat egy idevágó, számomra rejtélyes, magyarázatra szoruló jelenség. A jogi, közelebbről a sajtószabadságról szóló közbeszéd egyik legkedveltebb, Deák Ferencnek tulajdonított mondása nemcsak úton, útfélen,²⁸ de bírósági oldalakon,²⁹ sajtószabadság-konferenciákon és alkotmányjogi közleményekben is meg-megjelenik, így szól: „*Ha tőlem függene, a sajtótörvénynek csak egy paragrafusa volna: hazudni nem szabad.*” Mióta ez először elem került, foglalkoztatott az, hogy a közjog magyar zsenije, a jog világát általa-

²² Péld 12,17

²³ <https://katolikus.hu/lelkiseg/lelkiseg-22>

²⁴ Ebben a részben: Allen W. Wood A hazugságról című, Erdélyi Ágnes által fordított tanulmányára támaszkodom, Holmi. 2009. szeptember.

²⁵ <https://www.holmi.org/2009/02/allen-w-wood-a-hazugsagrol>

²⁶ MS 6: 238n, EM 334 lj.

²⁷ Constant: Des réactions politiques, idézi Kant, VRL 8: 425.

²⁸ Pl. Tóth Béla: Szájrul szájra. A magyarság szálló igéi. Athenaeum, Bp., 1907. 113. Beszélő, 2016. március, Élet és Irodalom, 2014. október 10., Népszabadság, 1993. április 8., Népszava, 2016. március 16.

²⁹ <https://birosag.hu/hirek/kategoria/birosagokrol/hazudni-nem-szabad>, vagy Magyar Közlöny, 2017. december (201–219. szám).

ban is a legmélyebben ismerő Deák miért mondhatott ilyesmit. Azt hiszem, a magyarázatnak csak egyik része, hogy az erényes ember *általában* irtózik a hazugságoktól. A Deák-mondat esetében a válasz egyébként az, hogy nincs sehol nyoma az idézett mondat pontos forrásának. Ezt, köszönet, Kelen Károly nyomozta ki.³⁰ Deák, gondolom, a klubban, a szivarszobában sem mondott ilyesmit, de ha mégis megtette, tévedett. Az eredeti forrás valószínűleg Mikszáth Kálmán *Gavallérok* című regényében található, ahol egy Csapiczky nevű dzsentrí gunyoros hangon mondja: „Az öreg Deák azt mondta, hogy csak egy paragrafusból álljon a sajtótörvény: »hazudni nem szabad«.”

A médiajog bonyolult. Ha Utópia szigetén az újságok csak igazat írnak, akkor vajon kiket érdekelnek az újságlapok, kik hallgatják, nézik a hírszolgáltatókat? Hány közéleti médiumra van ott szükség? Egynél többre? Teli vagyunk a legjobb szakértők által pró és kontra vitatott tényállításokkal. Esterházy Péter szerint: „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.”³¹ Persze, amíg nem ösmerjük az igazságot, nemhogy hazudni, igazat is legfeljebb véletlenül tudunk mondani. Vannak kijelentések, melyek igaz vagy hamis volta soha nem lesz igazolható. Egész életünk némi ipar, földművelés, kereskedelem mellett jórészt igazságkeresésben telik. A „hazudni nem szabad” sajtótörvényt legnagyobb lelkesedéssel talán a zsarnoki rendszerek alkalmazhatnák, ahol a hivatalos igazságtól eltérni tilos.

Abból persze, hogy helytelenítjük és kockázatosnak minősítjük a pusztán „hazudni nem szabad”-ot mondó sajtótörvényt, nem következik, hogy ne hínénk az igazságot küzdelemben feltárni képes független sajtó eszméjében.

A modern jog fontos, idevágó bibliai és kantiánusnak is mondható különbségeket tesz. A modern liberális jogrendszerekben általánosan elismert az önvád tilalma, amely összefüggésben áll a személyiségi jogokkal, a mindenkit megillető személyes méltósággal. A gyanúsított beismerő vallomása nyomatékos enyhítő, viszont a terhelt hallgatása vagy a válasz megtagadása nem súlyosító körülmény. A gyanúsított beleegyezése nélkül vallomása általában hazugságvizsgáló gép alkalmazásával sem vizsgálható. Noha a büntetőeljárás joga ezt kifejezetten nem állítja, a jog szerint a terhelt az általa elkövetett bűncselekményt letagadhatja; nincs igazmondási kötelessége. Hazudnia is szabad. Ennek határa, ez önálló bűncselekmény, hogy követve a mózesi törvényt, más bűncselekmény elkövetésével hamisan nem vádolhat. A tanú pedig ugyan általában köteles igazat mondani, de hallgatási joga van, ha az igazmondással bemártaná önmagát, hozzátartozóját.

Tegyük hozzá, azok, akik hallottak már a *New York Times* vs. Sullivan³² esetről, könnyen belátják, hogy a kommunikációs jogok terén mi lehet a gond a szigorú igazmondási kötelezettséggel. Röviden ott arról van szó, hogy az USA Legfelsőbb Bírósága 1964-es ítélete alapján a közhatalom gyakorló a hivatali tevékenységükkel kapcsolatos valótlán és a becsületüket csorbító sajtóközleményekért csakis akkor kaphatnak elégtételt, kártérí-

³⁰ Kelen Károly: Ne hazudj! <https://media1.hu/2019/02/04/hazudni-nem-szabad-sajtotorveny/>

³¹ Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*

³² <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/376/254/>

tést, ha nem csak azt bizonyítják, hogy az állítás valótlan, hanem azt is bizonyítaniuk kell, hogy azt szándékosan vagy kirívó gondatlansággal követték el. A közhatalmi szereplőre helyezett bizonyítási teher miatt a sajtó, még a végül valótlanoknak bizonyuló közlemények tekintetében is, igen erős, máshol jószerivel ismeretlen védelmet kapott. A lényeg a bizonyítási teher, az indok pedig ólomsúlyú demokratikus érték a *közügyek szabad megvitatásának* védelme. A következmény, hogy a hivatalt viselők bírálata esetén (a joggyakorlat utóbb ide vonta a közszereplőket, sőt magánszemélyeket is) a sajtó csak a bizonyítható tudatos hazugság és az általa elkövetett súlyos hanyagság esetén felel az utóbb valótlanoknak bizonyuló tényállításért, azaz szinte soha. Persze, mint mondom, a szándékos és a súlyosan gondatlan hazugságot a *New York Times*-szabály sem védi.

Más, ugyancsak demokratikus és liberális, jellemzően a totalitárius múlttal, a hivatalossá, sőt társadalmi normává tett gyűlöletbeszéd történelmi terhével megvert európai jogrendszerek a sajtószabadság határait ennél szűkebbre vonják.

Akadnak drámai, súlyosan kötelezettségszegő hazugságok, és vannak olyan *valótlan állítások*, amelyek erényesek, sokszor mély morális elkötelezettségből fakadnak. Gyakoriak a fellengzős, tetszelgő, háryjánoskodó füllentések, amelyek a morális jogok szempontjából súlytalanok, közömbösek.

22

Szép közttereket szép szobrok díszítenek. Azért is utazunk Itáliába, hogy ezeket láthassuk. Teli vannak a városok zsánerszobrokkal is, amelyek rendszerint kellemességről szóló füllentések, a bábész néző pedig ezt elnéző mosollyal nyugtázza.

A Felszabadulási emlékmű fő- és mellékalakjai nem ilyenek. A szoborcsoport sűrű és rémes története, történelmi háttere, annak elágazásai nem tanulságok nélküliek. Itt nem valaki hazudik, hanem a tudatlan állam. A kereszt és a szabadság jelentéseinek elválása nem huszadik századi paradigma, évszázadokkal korábbi. A protestantizmus megjelenése óta a tárgyak imádatát tiltó II. parancsolat miatt (ilyen ábrázolásban különösen elfogadhatatlan) még csak nem is egyetemes keresztény jel. Leszámítva a temetőket, próbáljuk elképzelni a forradalom és szabadságharc nagyjából hívő katolikus vezetőinek keresztrel díszített emlékműveit. Képtelenség. A szolgaság és a szabadság hívei, a Habsburgokért és a magyar szabadságért küzdők egyaránt keresztényként azonosították magukat.

A keresztrel a NER történelmet és jelentést hazudik, ahogy saját egzisztenciájáról, identitásáról is valótlant állít.

A közösségi, nemzeti identitást megfogalmazó köztéri műalkotás és a történelmi szobrászat *szólas, társadalmi kommunikáció, szimbolikus beszéd*, amelynek alkotmányos tartalmáról ugyan jogi szabályok nem, de jogelvek szólnak. A szólásszabadság emberi jog. A demokratikus államnak van valamiféle beszédjoga, de nincs szólásszabadsága, mert az emberi jog. Aligha van hazugságszabadsága, és különösen nincs joga indoktrinációra. A szabadságról szóló emlékműre tervezett, máshol tiszteletre méltó jel nem egyszerűen oda nem illő, hanem olyan hazugságot hirdet, amely alkotmányos értékeket sért.